

УДК 811. 161. 2'367. 625

**АКЦЕНТУАЦІЯ ОНОМАТОЕПІЧНИХ (ЕНТОМОЛОГІЧНИХ)
СУФІКСАЛЬНИХ
ДІЄСЛІВНИХ УТВОРЕНЬ У ПІВДЕННО-ЗАХІДНИХ ГОВІРКАХ
УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ**

Костянтин Іваночко

*Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка,
кафедра української мови,
вул. Т. Шевченка, 34, 82100, Дрогобич, Україна,
тел.: (03244) 222 83*

Проаналізовано особливості наголошування ономатоепічних (ентомологічних) суфіксальних дієслівних дериватів у південно-західних говірках української мови через семантичну, фонетичну і дериваційно-граматичну їх співвіднесеність у порівнянні з аналогічними процесами в інших говорах української мови та слов'янських мовах.

Ключові слова: акцентуація, співвіднесеність, говірки, антська група мов, словенська група мов, слов'янські мови.

Наголосова система як явище лінгвальної дійсності перебуває в парадигматично-синтагматичних відношеннях з фонетичним, лексичним, морфологічним та синтаксичним рівнями мови. Своїми особливостями вона засвідчує старовину, сягає глибокого історичного коріння. Осягнення сутності акцентуаційних процесів на синхронному зрізі неможливе без системного проникнення в говіркове розмаїття. Сьогодні досить актуальними виявилися пошуки європейськими націями своїх коренів у глибинах трайбалізму. Не залишились осторонь цієї проблеми й українські мовознавці. Вони доводять, що сучасні українські діалекти пов'язані з колишніми східнослов'янськими племенами [26, с. 20; 16, с. 460; 17, с. 32; 19, с. 45]. С. Смаль-Стоцький був переконаний, що єдиного слов'янського мегаетносу ніколи не існувало, проте організаційним початком слов'янської людності були роди, які трансформувалися в племена [21, с. 45]. О. Шахматов та А. Кримський також зазначали, що до IX ст. поляни з деревлянами говорили неоднаково, у мовному плані й сіверяни відрізнялися від бужан та уличів [24, с. 39]. На думку О. Царука, «сьогодні є всі підстави для визнання більшості слов'янських племен ще праслов'янським явищем» [22, с. 22]. Плем'я виокремлюється своїми світоглядними, духовними і психічними особливостями, що знаходить своє вираження в мові [27, с. 464]. Загальновідомо, що доля етносу (народу) невіддільна від його мови [7, с. 112], вона «виступає основним способом самовираження етносу, одним із провідних індикаторів культурного поступу» [5, с. 44]. У славістиці усталася думка, що III ст. н. е. вважають кінцем праслов'янської мовної єдності як реально існуючої лінгвістичної системи. Цей період став пунктом відліку принаймні двох діалектних зон: антів (венедів) і слов'ян (словенів) [28, с. 10–11; 25, с. 33]. Сьогодні до *антської* підгрупи слов'янських мов зачисляють: *антську* прамову, *українську*, *білоруську*, *польську*, *чеську*, *словацьку* («антські» елементи в цій мові всупереч

“словенській” назві нині переважають), *сербсько-хорватську* (у давній хорватській частині), *верхньолужицьку*, до *словенської: словенську прамову, старослов'янську*, а також *сучасні російську, болгарську, македонську, сербсько-хорватську* (у давній сербській частині), *нижньолужицьку, кашубський і словінський діалекти польської мови*, а також, з певними застереженнями, *словенську* [22, с. 95]. Основу української мови, як і інших слов'янських, становлять її діалектні одиниці, що зберігають архаїчні особливості дописемного (праіндоєвропейського, праслов'янського чи праукраїнського) періоду. У цьому плані вирізняються південно-західні, особливо карпатські, говірки. Південно-західні говірки української мови, попри свою самобутність, успадкували особливості обидвох мовних груп (антської і словенської). Лексика, фонетика, навіть морфологія, належать до найбільш актуалізованих царин української діалектології. Акцентологія з об'єктивних причин виявилась на периферії діалектологічних досліджень. Акцентологічні студії із сучасної української літературної мови зазвичай простежуються у двох аспектах – фонетичному і морфологічному. Особливості наголошування слів, що об'єднуються в лексико-граматичні розряди, становлять основу морфологічного напрямку досліджень. Розширення горизонтів їхніх осягів – саме на часі. До них належить етимологія, компаративістика, історія, етнографія та ін. До найдавніших шарів лексики говорів української мови, що закорінені в антську й словенську мовні групи, належать ономатоепічні дієслівні утворення. Через належність дериватів до просторічної загальноживаної лексики їх неможливо тлумачити як запозичення, а через експресивно-конотативну семантику вони здебільшого не підлягають запозиченню. Серед них виокремлюється найменш чисельна лексико-семантична група ентомологічних дієслівних дериватів. Дієслівні лексеми, які презентують південно-західні говірки української мови, частково уже ставали об'єктом акцентуаційних студій Л. Булаховського [1], Я. Закревської [6], Н. Марчук [14; 15], В. Винницького [2; 3] та Г. Кобиринки [13]. Усі вони, крім Л. Булаховського, наголошують **на стабільності кореневої акцентуації**. Особливості наголошування дієслівних дериватів у південно-західних діалектах, а саме: префіксально-суфіксальних – у говорах «західних (угорських) русинів» [8], суфіксальних – у наддністрянських говірках [9], атематичних – у бойківських [11], префіксально-суфіксальних – у гуцульських [10; 12] порівняно з південно-східними та сучасною літературною мовою, – були предметом наших студій. Завдяки виходу в світ основоположних лексикографічних джерел й узагальнювальних праць з багатоаспектних проблем слов'янознавства та закумульованому в них матеріалу сьогодні використовуємо, крім усталених, і нетрадиційні аспекти, володіємо кращими можливостями для дослідження акцентної системи мови, у тім числі й дієслівної. Мета наукової розвідки: виявити співвіднесеність акцентуації із семантичними, фонетичними і дериваційно-граматичними процесами в ономатоепічних (ентомологічних) суфіксальних дієслівних дериватах південно-західних говорів української мови та порівняти їх з аналогічними процесами в інших говорах української мови та слов'янських мовах. Поставлено завдання: порівняти наголосову й семантичну, фонетичну, дериваційно-граматичну співвіднесеність дієслівних дериватів у південно-західних, південно-східних і північних говірках української мови та слов'янських мовах; виявити диференційні ознаки та елементи автентичності південно-західних говірок української мови; потвердити консервативність, історичну тяглість і статику означених процесів у південно-західних говірках української мови. Об'єктом дослідження стали ономатоепічні дієслівні лексеми із ентомологічною

семантикою в південно-західних говірках української мови, що вибрані з таких лексикографічних джерел: Малорусько-німецького словаря Є. Желехівського та С. Недільського; Słownika huculskiego J. Janówa; Словника бойківських говірок М. Онишкевича; короткого словника «Гуцульські говірки» / за редакцією Я. Закревської; Словника буковинських говірок / За заг. ред. Н. В. Гуйванюк; Короткого словника лемківських говірок П. Пиртея; Матеріалів до словника гуцульських говірок Ю . Піпаша та Б . Галаса; Діалектного словника села Бродина повіту Радівці (Румунія) О. Горбача; Скарбів гуцульського говору : Росішка М. Грицака; Скарбів гуцульського говору : Березови М. Негрича, Наддністрянського регіонального словника Г. Шиля. Виявлення семантичних, фонетичних, дериваційно-граматичних і наголосових особливостей ониматоепічних (ентомологічних) суфіксальних дієслів південно-західних говірок української мови у зіставленні з аналогічними утвореннями в південно-східних говірках та слов'янських мовах, підтвердження їх закоріненості у праслов'янську мовну спільноту послужили предметом нашого дослідження. На думку В. Винницького, «для характеристики українського наголошування важливе значення має визначення первісного наголосу слів та їх граматичних форм» [3, с. 11]. Джерельну базу становили такі лексикографічні джерела: Словарь української мови в 4-х томах за редакцією Б. Грінченка; Словник української мови П. Білецького-Носенка; Словник діалектизмів українських говірок Одеської області А. Москаленка; Словник української мови XVI–XVIII ст.; Словник поліських говорів П. Лисенка; Словник західнополіських говірок у 2-х т. Г. Аркушина; Етимологічний словник української мови в 7-ми томах; Словник української мови в 11-ти томах; Толковий словарь живого великоруського языка в 4-х т. В. Даля, Етимологічний словник слов'янських мов за редакцією О. Н. Трубачова. Наукова новизна розвідки полягає в тому, що вперше в українській діалектній акцентології проаналізовано наголосові особливості ентимологічних ониматоепічних дієслівних утворень у південно-західних говірках української мови у співвіднесенні з їхньою семантикою; виконано компаративне зіставлення зазначених процесів в інших говірках української мови та слов'янських мовах. Виявлено відповідність у наголошуванні дієслів у південно-західних говірках та праслов'янських мовах (антської й словенської груп); підтверджено автентичність деяких лінгвістичних процесів та явищ у південно-західних діалектах. Серед ентимологічних дієслівних дериватів основу становлять дихотомічні утворення *брініти*¹ / *брінчати* та *буніти* / *бунчати* з узагальненою семантикою безперервності / ритмічності чи різкості вербалізованого процесу, які заглиблені в праїндоевропейську мовну спільноту, характеризують антську й словенську праслов'янські мовні групи. Маркерами означених мовних угруповань передусім виступають вживаність лексеми у відповідних мовних об'єднаннях і їхня акцентуація (коренева відображає особливості словенської, суфіксально-флексійна – антської): словен.: *brněti* «дзижчати (про бджолу, муху)», «гудіти, гриміти, рокотати», стар. *berněti* «дзижчати, шуміти», ст.-чес. *brněti* «глухо подзвякувати, дзвеніти», чес. *brněti* «ціпеніти, дерев'яніти», діал. *brnět* «дзижчати», «говорит», «бурмотіти»; словц. *brňat', brňiet'* «ціпеніти», «відчувати тремтіння», «дзижчати, дзвеніти», ст.-польськ. *brzmieć, brznieć* «звучати, розноситися», «брякати, грати (на музичному

¹Укладачі Етимологічного словника слов'янських мов, покликаючись на Брюкнера, стверджують, що дієслівні деривати на -*e^hti* у слов'янських мовах (форми на -*n-*), будучи утвореними від індоєвропейських основ (**bhrem-*), є давнішими [ЭССЯ, 3, с. 69].

інструменті)», польськ. *brzmieć* «звучати; видавати звук», словін. *břnes* «дзижчати» [ЭССЯ, III, 69–69]. О. Царук стверджує, що для антської групи мов «характерними є й континуанти праслов'янського *brьněti (українське *бриніти*), за наявністю яких об'єднуються в підгрупу українська, польська, чеська, словацька і словенська мови (у російській мові ця форма є діалектною, у словниках подано з позначкою «зап.»)» [22, с. 121]. Буковинські, наддністрянські, лемківські, західнополіські та південно-східні говірки української мови, як і сучасна українська літературна мова, загалом семантичною, граматичною, фонетичною й акцентуаційною співвіднесеністю аналізованої дієслівної лексеми покріплюють їхню приналежність до антської групи мов: *брєніти* [Жел., 43], *бриніти*: 2. «звучати» [СБГГ, 39]; *бре(и)ніти, -нит* «бжнчати»: Пчол *брєнит* [НРС, 50, 58; 59]; *бриніти* [*брин'іти*] «текти дзюркочучи (про струмок, річечку)» [КСЛГ, 32]; *бриніти* [*брин'іти*] 3 ос. одн. *бриніт'*, недок. «текти дзюркочучи (про струмок, річечку)»: *Понадг'ір'ю сн'іги лежат', попудг'ір'ю р'ічкиє брин'ат'* (Веснянка). 342 [СЗГ, I, 57]; *бриніти* «блистіти, здаватися, кидатися в вічі»: *Такій гарний, аж бринить; Червонний, аж бринить!* [Б.-Нос., 62]; *бриніти* і *брєніти, -ню, -ниш*: 1 «звучати, дзвеніти, дзижчати, видавати звуки, – переважно про струни та про подібні звуки до струнних». 2. «дзинчати, дзиготіти». 3. «дзюрчати». 4. «квітнути, красуватися». 5. «блистіти, переливатися». 6. «робитися ледь помітним» [Грінч., I, 99]; [*брєніти*] «звучати, дзижчати, дзвеніти», *бриніти* «тс.», [*броніти*] «бриніти, дзвеніти» (Я) [ЕСУМ, I, 252]; [*брєніти*] «звучати, дзижчати, дзвеніти», *бриніти* «тс.», п. *brnieć*; – очевидно, утворення від чотирьох праслов'янських варіантів основ *bre-n, *brь-n, *brь-n, *bry-n, споріднених з основою **brę-*, збереженою з *брякати* [ЕСУМ, I, 252]. Тотожність граматичної і фонетичної структури аналізованого утворення в гуцульських і бойківських говірках також потверджує його закоріненість в антську мовну спільноту, але семантична співвіднесеність з болгарським дериватом (під час наголосової диференціації) маркує його зі словенською групою: *бриніти*: 2. «тихо ричати (про худобу)»; *Йак маржина на по'ўний голос не риче, а лиш бриніт* [СГГ, 29], *бриніти, брєн'іти, бун'іти* «тихо мукати»: *Тєла'атка нє пилиє, брєн'ат за тобо'у у стайєнц'і; Вдль'о брин'ат* [СБГ, I, 72] та *брєнца* «(за)мукати, ревіти; гудіти; сваритися» [ЭССЯ, с. 22]. Хоча Т. Возний наголошував на невисокому рівні продуктивності словотворчого типу відвігукових дієслів із суфіксальним формантом *-і(ти)* у бойківських говірках, які «виражають видавання різних звуків істотами» [4, с. 248], проте набуття аналізованим дериватом у процесі історичного розвитку південно-західних (гуцульських, бойківських, буковинських, наддністрянських), північних (західнополіських) та південно-східних говірок української мови нових лексико-семантичних варіантів слугує одним з важливих чинників підтвердження автентичності та історичної тяглості в ній багатоаспектних лінгвістичних процесів: *бриніти*: «достигати, половіти (про збіжжя)» [СГГ, 29], *бриніти*: 1. «перен. бути, проявлятися в незначній мірі; жєврїти (про думку)» [СГГ, 29]; *бриніти*: 1. «починати доспівати (про ягоди, фрукти, зернові культури)». 2. «дорослішати (про підлітка)» [СГГБ, 29], *бриніти* «(про збіжжя) дозрівати» [СБГ, I, 72], *бриніти*: 1. «дозрівати, достигати» [СБГГ, 39]; *бриніти* «колоситися» [НРС, 59]. Однак укладачі лексикографічних джерел сучасної української літературної мови аналізоване дієслово подають тільки з деякими похідними лексико-семантичними варіантами, опускаючи, на жаль, лексичні значення, які заглиблені у праслов'янську мовну спільноту та донині функціонують у говірковому мовленні західних українців і в слов'янських мовах: *бриніти, -нит'*: 1. «утворювати дзвенячий протяжний звук

(перев. про струни); дзвеніти» // «дзвінко звучати» // «дзижчати (про комах)» // «дзюрчати (про воду)». 2. «яскраво вирізнятися своїм кольором (звичайно червоним) при цвітінні, дозрівати (про квіти, плоди). 3. «блищати, виблискувати» [СУМ, I, 236]. Отже, наведений до дієслівного утворення (**бриніти**) ілюстративний матеріал, що репрезентує різні говірки української мови та мови східних, південних і західних слов'ян, не тільки засвідчує «своєрідний характер антської й словенської лінгвістичних підгруп» [22, с. 117], але й відображає багатоаспектні інтеграційні процеси, які відбувалися на фонетико-морфологічному й лексико-семантичному рівнях їх мовних систем. Маркером антської приналежності у пізніших похідних дієслівних дериватах **бренькати**, **бринькати**, **бинькати**, **брякати**, «що вказують на дії, супроводжувані різкими або ритмічними рухами» [4, с. 248], виступає не тільки віддигукова основа ***bręk-**, але й прадавній афікс **-k²**- (ускладнювач віддигукової кореневої морфеми, що набув семантики повторюваності); суфіксальний праслов'янський афікс **-ati-**; кореневе наголошування, зумовлене фонетико-дериваційними процесами. Саме південно-західні говірки, як і західнослов'янські мови, засвідчують означені маркери: **бинькати** «бриніти» [Жел., 26], [**бинькати**] «бриніти, дзижчати» [ЕСУМ, I, 184], **бренькати**, **бренькнути** [Жел., 43]; **бренькати**³, **бренькам**, **-аш**, **-ат**; **-аме**, **-ате**, **-ат**: 1. «бренькати, грати на ципковому музичному інструменті». 2. «бряжчати» [КСЛГ, 33]; ст.-чеськ., чеськ. **břinkati** «дзвеніти, брякати (про зброю, гроші, струни та ін.)», **brinkati** «бренькати, дзвякати, бреччати», діал. **Brňkat** «дрижати», **břonkat** «дзвеніти, подзвякувати»; слвц. **brinkat'**, **brňkat'** «тс.», діал. **brukac** «тс.», польськ. **brząkać**, **brzękać** «дренчати, дзвеніти», укр. стар. **брякати** «стукати» (Піскунов, 25), **бринькати** «бреччати», блр. **брынкаць** «деренчати, бреччати» [ЭССЯ, с. 22]; **бринькати** «погано грати; смикати струну», бр. **брынкаць**, п. **brnieć**, ч. **brnk**, **brnčeti**, **brňkati**, слц. **brnk**, **brňcat'**, **brňkat'**, вл. **brink**, **brinčec'**, схв. **бренькати**, **бреньцати** [ЕСУМ, I, 252]. Міграція серед слов'янських племен зумовлювала їхнє змішування, що не могло не позначитися на фонетико-акцентуаційних процесах у їхніх мовах. Через те мови словенської групи збагачувалися антськими особливостями, що відображено в лексикографічних джерелах: болг. **брънкам** «дзижчати, гудіти», схв. **brękati se**, **brękati** «кричати, піднімати крик», **бренькати** «звучати; подзвякувати, бреччати»; н.-луж. **břakaš** «бреччати», словін. **brząkać**, **brzękać** «дренчати, дзвеніти», словен. **brękati** «кричати», **brękati** «бреччати (на струнах)», **brękati** «розпушувати землю (під час оранки)», **бряцати**» (Грінч., I, 99), [ЭССЯ, с. 22]; болг. **бреньцам** «тихо плачу», **брънкам**, м. **брмне**, **брмчи** «бринить», слн. **brňčati**, **brňceti** [ЕСУМ, I, 252]; **бренькати** «дзенькати» [ТСЖВЯ, I, 134]. Репрезентантом словенського мовного угруповання виступають аналогічні до аналізованих вище ониматопічні дієслівні утворення (**бриньчати**, **бенчати**, **бинчати**, **бунчати**), які Т. Возняк означив «словотворчими дублетами», що представляють найпродуктивніший словотворчий тип серед віддигукових дієслів у бойківських говірках [Возн., 248]. Характеризуючи останні, М. Онишкевич також наголошував на їх українсько-південнослов'янських мовних паралелях, що проявляються в них «значно частіше і розмаїтіше» [Онишк.,

² Наявність фонемі **-k-** у морфологічній структурі аналізованого дієслівного утворення засвідчує прадавній її характер (історичний період, у якому процеси першого перехідного пом'якшення ще не завершилися).

³ Закріплення наголосу за суфіксальною морфемою в інфінітивній формі та кореневою в особливих формах аналізованих дериватів зумовлено наголосовими особливостями лемківських говірок (акцентуація передостаннього складу словоформи).

440], аніж у гуцульських і закарпатських, які мають частину своїх відповідників у словацькій мові, навіть чеській та малопольському діалекті польської мови. Такі деривати відзначаються ще й наявністю: фонеморфологічного чергування кінцевого сонанта основи (-к- / -ч-); дериваційної суфіксальної морфеми -а- із семантикою безперервності процесу; суфіксально-флексійного типу наголосу: *бреньчати* «погано грати; смикати струну»; р. *бре(ы)нчатъ*, нл. *brjeńk, brieńkaś, brincaś*, слн. *brnčati, brncéti* [ЕСУМ, I, 252]; нл. *bincaś* «дзижчати, бриніти», *byńcaś* «тс.» [ЕСУМ, I, 184]; *бречать, брянчатъ, брячатъ* «бренькати, дзвякати; голосно стукати, бряжчати, створювати шум з вереском, уривчастим дзвоном» [ТСЖВЯ, I, 134]; *брэзжэть, брэзжэть* «бреччати, тремтіти як осиковий лист» // «торохтіти», «говорити дурниці» [ТСЖВЯ, I, 127]. Серед українських мовних утворень такі деривати репрезентовані зазвичай у південно-східних говірках, почасти й південно-західних (наддністрянських та лемківських): *брунчати, брунчу, -ьш, -ьт* «дзижчати, гудіти»: Пчолы *брунчат*, чміль тіж *брунчат* [Б.-Нос., 34]; *бреньчати, -чу, -ит = бринчати, -чу, -ит*: Бандура горлиці *бринчала* (Котл. Ен.) [Грінч., I, 96, 100]; *бринчати, -ит* «дзижчати»: Чуйу, йак *бринчат* комар [НРС, 59]; *бреньчати, бреньчат* «дзенькати, бряжчати» [КСЛГ, 33]. Лексикографічні джерела сучасної української літературної мови хоч і фіксують аналізовані дієслівні утворення, що представляють антську й словенську мовні підгрупи, однак лексико-семантичні варіанти з прадавньої ентомологічною семантикою, характерні для українських говірок та слов'янських мов, за ними не закріплені: *бренькати, -аю, -аси*: 1. «утворювати короткі дзвенячі звуки; дзенькати». 2. «невміло або недбало грати на музичному інструменті» [СУМ, I, 232]; *бринькати, -аю, -аси*, рідко. Те саме, що *бренькати* [СУМ, I, 236]; *бринчати, -чу, -ит* «ударями по чому-небудь утворювати легкі дзвенячі звуки; бряжчати» [СУМ, I, 236]. Дериваційно-семантичні процеси, що відбуваються в похідних дериватах (набуття семантики «розчленованого процесу» [20, с. 307]) у сучасній українській літературній мові, незалежно від належності їхніх мотивуючих дихотомічних основ (антської чи словенської), засвідчують їхню автентичність, безперервну тяглість у них лінгвістичних процесів, історичну закоріненість та «рівносильність» їх варіантів у лексичній системі мови: *бренькати, бренькнути – бреньчати, бренькотати (бренькотіти)*. Південно-західні говірки української мови поодинокі фіксують дихотомічне утворення, що характеризується певними семантичними відмінностями. Вони репрезентують зазвичай словенську групу мов: *буніти* «дзинчати» [Жел., 49]; *буніти, -ню, -ниш=бруніти* (Жел.) [Грін., I, 110]; *бинчіти* «мукати»: *Бинчіт* корова [ДСсБ, 4]; *бунчіти* «дзижчати» [МСГГ, 19]; *бучіти* «дзижчати» [МСГГ, 19]; *[буніти]* «гудіти, дзижчати» і *[бунчати⁴]*, «бриніти, дзижчати», *[бунка]* (етн.) «сонечко, *Soccienella*», (ВеНЗн), *[буняк]* «джміль»; – р. *[бунеть]* «гудіти» *[бунить, бунить, бунчатъ]* «тс.», бр. *[бунаваць]* «сваритися, ляяти; говорити з самим собою», ч. (мор.) *[bunčet]* «бурчати», слц. *buniet'* «дзижчати», схв. *бунити* «бурмотати, шуміти»; – звуконаслідувальне утворення, паралельне до *[букати, бжуніти]* [ЕСУМ, I, 296]. Лексикографічні джерела, що представляють говірки російської мови, засвідчили три фонетичні ономатоєпічні варіанти з кореневим і суфіксально-флексійним типом наголошування, що характеризуються граматичною тотожністю

⁴ Дієслівний дериват *бунчати* може становити, на нашу думку, або лексичну дихотомію з дієсловом *букати*, варіанти якої розрізняються семантичними відтінками й наголошуванням, або контаміноване сполучення синонімічних дієслівних утворень: *буніти* «дзинчати» і *бреньчати* «гудіти, бриніти».

вираження особових форм (*буніиш, буніт, буніль*): *буніть*, тмб., *бучаіть*, кур. «гудіти, видавати глухий звук, гул, рев; ревіти, мукати»: *Бучень* или *выпъ* (водяний бик – рід чапель) *буніть*; Корова *бучить; бунѣть, бунѣль* «тс., але в пас. стані»; *бунчаіть*, пен., вят. «співати про себе, тихо; глухо», «дзижчати» (про бджоли) [ТСЖВЯ, I, 141]. Наведені деривати мотивуються праслов'янськими дієслівними основами, які набули багатоваріантного вираження, що характеризуються відповідними фонетичними й акцентуаційними особливостями, семантична диференціація між якими втратилася: *bunĕti > слвц. *buniet'* «звучати, дзинчати», *buňat'* «тс.», рос. діал., тамб. *бунѣть* «глухо звучати», «глухо ревіти, мукати (про скотину)», «створювати який-небудь шум, стук», «вдаряти (у двері, вікно)», укр. *буніти* «дзинчати» (Жел., див.: Грін., I, 110); *bunīti, болг. *буня* «підбурювати до бунту, бунтувати», *бунѣ*; мак. *буни* «підбурювати до бунту», «збентежити, призвести до нестями»; схв. *буніти* «підбурювати, обурювати», «розмовляти голосно», «говорити недолжно»; словін. *Вунііс* «випускати газу», рос. діал. *буніть* «видавати глухий звук» (тамб., донськ., ісик.-кульськ.), «ревіти, мукати (куйб.)», «кричати (водяний бик – чапля) (тамб.)», «плакати» (куйб.) та ін. [ЭССЯ, III, 96]. Отже, коренева акцентуація ономотопічного дієслівного деривата *буніти* (незалежно від його етимології) виступає маркером словенської групи мов. Суфіксально-флексійне наголошування аналізованого вербального утворення, як і дієслова *бриніти*, також належить до праслов'янського явища, яке характеризує особливості антської мовної групи. Дієслівні ж фонетичні варіанти *бучати* і *бунчати* із суфіксально-флексійною акцентуацією належать до похідних праслов'янських дериватів, що potwierджується історичними чергуваннями фонем. Вони, як і *бриньчати, бенчати, бинчати, бунчати*, репрезентують словенську групу мов: нл. *bincaš* «дзижчати, бриніти», *buñcaš* «тс.» [ЕСУМ, I, 184]. Тотожні дієслівні утворення (чи споріднене іменне) побутують і в деяких південно-західних говірках української мови (замішанців, лемківських, наддністрянських чи гуцульських): [*бенчати*] «бриніти, гудіти» (про комах) (ВеЗ⁵), [*бунчати*] «тс.»; – пол. *bęk* «гудіння» (про комах), *bęczec*⁶ «гудіти» [ЕСУМ, I, 168]; *бинчати, -чу, -чиш* = «дзичати»: Хруц *бинчит* (Вх. Лем. 391) [Грінч., I, 56]; [*бжичати*] «дзижчати (про комах) (ВеБ⁷)»; – похідні утворення від звуконаслідування *бжжж*, що передає дзижчання комах [ЕСУМ, I, 180]; *byndiak, byndiék* «trzmiel» (джміль) [SHJ, 21]. Аналізовані ентомологічні деривати репрезентовані і в говірках російської мови: *бунчаіть*, пензен., вят. «співати про себе, напівголосно, глухо»; «дзижчати (про бджоли)»; *бучаіти*, кур. «гудіти, видавати глухий звук, гул, ревіння; ричати, мукати» [ТСЖВЯ, I, 141]. З-посеред значної кількості носіїв південно-західних говірок української мови єдині наддністрянці у номінації вербального ентомологічного процесу вирізнялися фонетичною оформленістю (наявністю звукосполучення *бж* на початку кореня) дієслівного деривата зі збереженням усіх інших ознак маркування, що не спостережені нами в жодній із слов'янських мов: *бжинчати, -ит* «дзижчати»: Муха *бжинчіт* [НРС, 50]; *бжуніти=бжинчати*: Пчуга *бжуніт* [НРС, 50]; [*бжичати*] «дзижчати (про комах) (ВеБ)», [*бжуніти*] «дзижчати, гудіти», (*бжун, бжук* ВеНЗн); – похідні утворення від звуконаслідування *бжжж*, що

⁵ Позначене джерело представляє говір замішанців, що є видозміною лемківського.

⁶ Спільність ознак (фонетичних, морфологічних та й семантичних), характерних для словенської групи мов, засвідчує, що польське утворення може представляти кашубський чи словінський діалект.

⁷ Позначене джерело представляє говір наддністрянців.

передає дзижчання комах [ЕСУМ, I, 180]. Отож, дієслівний наддністрянський дериват *бжу́ніти* за аналогією до *буніти* зачисляємо до антського мовного об'єднання, а *бжінча́ти*, як *буча́ти* і *буча́ти*, – до словенського. Використання компаративного методу дослідження під час здійснення аналізу акцентуаційних особливостей незначного за обсягом сегменту ономатоепічних суфіксальних дієслівних утворень у говірках української мови та слов'янських мовах забезпечило виявлення в південно-західних говірках української мови двох лінгвістичних складових праслов'янської мовної спільноти (антської і словенської). Проте наявний обсяг ілюстративного матеріалу не дозволяє висновкувати щодо цільової співвіднесеності лексико-семантичних, морфолого-дериваційних та фонетико-акцентуаційних процесів у південно-західних говорах української мови з конкретним мовним угрупованням (антським чи словенським). Проте можемо з певністю стверджувати, що досліджувані дієслівні утворення, незалежно від їхньої належності до мовної групи, становлять автохтонні деривати, закорінені у праслов'янську мовну спільноту, характеризуються фонетичною чи морфологічною багатоваріантністю, інтенсивним ступенем продуктивності лексико-семантичного способу деривації та давньою кореневою чи суфіксально-флексійною акцентуацією; відзначається безперервністю протікання в них багатоаспектних лінгвістичних процесів. Південно-західні говірки української мови репрезентовані незначною групою відвигукових ентомологічних дієслівних дериватів, що номінують вербалізовані процеси. З граматичного аспекту вони характеризуються грамемою недоконаного виду⁸; з морфологічного – обмеженістю граматичних форм; з морфемного – прадавніми суфіксальними морфемами (-*a*-, -*i*-); з семантичного – безперервністю / різкістю чи ритмічністю вербальних процесів; з дериваційного – продуктивністю / малопродуктивністю похідних дериватів; з фонеморфологічного – історичним чергуванням фонем; з акцентуаційного – прадавнім кореневим чи суфіксально-флексійним типом наголошування. Виокремлені певні фонетичні, семантичні чи дериваційно-граматичні особливості, що характеризують деякі південно-західні говірки української мови, зумовлені або прадавніми трайбіальними процесами, або пізнішими чинниками, що можуть сприйматися як автентичні мовні утворення. Практичне значення роботи полягає в тому, що результати дослідження можуть бути використані для продовження на голосових студій над акцентуацією інших лексико-семантичних груп ономатоепічних дієслівних утворень у південно-західних та інших говірках української мови; монографічного опису акцентної системи дієслів південно-західних говорів; укладання діалектного акцентологічного словника говорів української мови; підтвердження мовної й культурної єдності всіх етнічних сегментів української нації незалежно від місця їх проживання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Булаховський Л. А. Український літературний наголос (характеристика норми) / Л. А. Булаховський. – К. ; Львів : Рад. школа, 1947. – 54 с.
2. Винницький В. Українська акцентна система: становлення, розвиток / Василь Винницький. – Львів : Біблос, 2002. – 576 с.

⁸ Зазначасмо, що «дієслова звучання, виражаючи внутрішньо необмежені дії, взагалі не корелюють за видовою ознакою» [23, с. 368].

3. *Винницький В.* Акцентуаційні етюди / Василь Винницький. – Жовква : Місіонер, 2004. – 282 с.
4. *Возний Т.* Семантико-словотворча структура дієслів у бойківському говорі / Т. М. Возний // Праці XII республіканської діалектологічної наради. – К. : Наук. думка, 1971. – С. 243–251.
5. *Жайворонок В.* Українська етнолінгвістика: Нариси: Навч. посібн. для студ. вищ. навч. закл. / Віталій Жайворонок. – К. : Довіра, 2007. – 262 с.
6. *Закревська Я. В.* Система особових форм дієслова в західних говорах української мови (Теперішній час) / Закревська Я. В. // Українська лінгвістична географія. – К. : Наук. думка, 1966, – С. 132–139.
7. *Іванишин В., Радевич-Винницький К.* Мова і нація / Василь Іванишин, Ярослав Радевич-Винницький. – Дрогобич : Відродження, 1994. – Видання четверте, доповнене. – 217 с.
8. *Іваночко К.* Акцентуація префіксально-суфіксальних дієслів у говорах «західних (угорських) русинів» (на матеріалі етнографічних та діалектологічних студій В. Гнатюка) / Костянтин Іваночко // Мовознавчі студії. Вип. II (За матеріалами Всеукраїнської наукової конференції на пошану 75-річчя відзначення професора Мар'яна Демського). – Дрогобич : Посвіт, 2010. – С. 163–172.
9. *Іваночко К.* Акцентуація суфіксальних дієслів акцентного типу К у надністрирських говірках / Костянтин Іваночко // Мовознавчі студії. Вип. III (За матеріалами Міжнародної наукової конференції на пошану 100-річчя від дня народження професора Гаврила Шила). – Дрогобич : Швидкодрук, 2010. – С. 107–123.
10. *Іваночко К.* Кореневе наголошування префіксально-суфіксальних дієслів з суфіксальною морфемою *-а-* в гуцульських говірках (на матеріалі словника Я. Закревської «Гуцульські говірки») / Іваночко Костянтин // Проблеми гуманітарних наук: Збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. – Дрогобич : Редакційно-видавничий відділ ДДПУ імені Івана Франка, 2011. – Вип. 28. Філологія. – С. 88–108.
11. *Іваночко К.* Наголошування дієслова бути в бойківських говірках / К. М. Іваночко // Лінгвістика: Збірник наукових праць Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. – Луганськ : ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2012. – Випуск № 1 (25). – С. 87–99.
12. *Іваночко К.* Кореневе наголошування префіксально-суфіксальних дієслів з суфіксальною морфемою *-а-* в гуцульських говірках (на матеріалі словника Я. Закревської «Гуцульські говірки») / Костянтин Іваночко // Вісник Прикарпатського університету. Філологія. – Івано-Франківськ : Видавництво Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2012. – Випуск XXXII–XXXIII. – С. 135–145.
13. *Кобирилка Г.* Літературно-діалектна взаємодія південно-західних говорів та питання норми на акцентному рівні / Галина Кобирилка // Мовознавчі студії. – Вип. 3. Діалект у лінгвокультурному просторі (За матеріалами Міжнародної наукової конференції на пошану 100-річчя від дня народження професора Гаврила Шила). – Дрогобич : Швидкодрук, 2010. – С. 129–137.
14. *Марчук Н. Й.* Акцентуація основних форм дієслів у говорах української мови / Марчук Н. Й. // XIV Республіканська діалектологічна нарада. Тези доповідей. – К. : Наукова думка, 1977. – С. 50–52.

15. *Марчук Н. Й.* Дієслівні форми української літературної мови в їх зв'язках з народними говорами / Марчук Н. Й. // Українська літературна мова в її взаємодії з територіальними діалектами. – К. : Наук. думка, 1977. – С. 144–166.

16. *Михальчук К.* Наречия, поднаречия и говоры Южной России в связи с наречиями Галичины / Михальчук К. П. // Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край, снаряженной Русским географическим обществом. Юго-зап. отд. Материалы и исследования: в 7-ми т. – Спб., 1872–1893. – Т. (1893). – С. 452–512.

17. *Москаленко А. А.* Основні етапи розвитку української мови / А. А. Москаленко. – К. : Вид-во Київського ун-ту, 1964. – 196 с.

18. *Онишкевич М.* Бойківсько-південнослов'янські мовні паралелі / М. Й. Онишкевич // Праці XII республіканської діалектологічної наради. – К. : Наук. думка, 1971. – С. 440–445.

19. *Півторак Г. П.* Формування і діалектна диференціація давньоруської мови / Г. П. Півторак. – К. : Наук. думка, 1988. – 278 с.

20. *Русанівський В. М.* Структура дієслівних основ / В. М. Русанівський // Сучасна українська літературна мова. Морфологія / За заг. ред. акад. І К. Білодіда. – К.: Наук. думка, 1969. – С. 302–311.

21. *Смаль-Стоцький С.* Розвиток поглядів про сім'ю слов'янських народів і їх взаємне споріднення. – Прага : Укр. гром. вид. фонд, 1927. – 91 с.

22. *Царук О.* Українська мова серед інших слов'янських: етнологічні та граматичні параметри : монографія / Олександр Царук. – Дніпропетровськ : Наука і освіта, 1998. – 324 с.

23. *Чубань Т.* Видові кореляції вербальних дієслів у сучасній українській літературній мові / Тетяна Чубань // Мовознавчі студії. Вип. 3: Діалект у лінгвокультурологічному просторі (За матеріалами міжнародної наукової конференції на пошану 100-річчя професора Гаврила Шила). – Дрогобич : Швидкодрук. – С. 366–373.

24. *Шахматов О. О., Кримський А. Ю.* Нариси з історії української мови. – К. : Друкар, 1922. – 183 с.

25. *Шустер-Шевц Х.* Возникновение западнославянских языков из праславянского и особенности серболужицкого языкового развития / Х. Шустер-Шевц // Вопросы языкознания. – 1983. – № 2. – С. 33–50.

26. *Ogonowski E.* Studien auf dem Gebiete der ruthenischen Sprache / E. Ogonowski – Lemberg : Verlag und Druck der ruthenischen Šewčenko-Vereines, 1880. – 244 s.

27. *Smal-Stockyj S., Gartner Th.* Grammatik der ruthenischen (ukrainischen) Sprache. – Wien, 1913. – 550 s.

28. *Lehr-Splawinski T.* Konspekt zarysu etnogenezy słowian // Z polskich studiów slawistycznych. – Ser. 2. – Językoznawstwo. Prace na V Międzynarodowy kongres slawistuw w Sofii. – Warszawa PWN, 1963. – S. 1–11.

ДЖЕРЕЛА ДОСЛІДЖЕННЯ

1. Б.-Нос. – Білецький-Носенко П. Словник української мови / П. Білецький-Носенко / Підготував до видання В. В. Німчук; [відп. ред. К. К. Цілуйко]. – К. : Наук. думка, 1966. – 424 с.

2. Грінч. – Грінченко Б. Словарь української мови : у 4-х томах / [Упор. з додатком власного матеріалу Б. Грінченко. Надруковано з видання 1907–1909 рр. фотомеханічним способом]. – К. : В-во АН УРСР, 1958. – Т. I. – 494 с.
3. ДСБ – Горбач О. Діалектний словник села Бродина повіту Радівці (Румунія) // Олекса Горбач. Південнобуковинська гуцульська говірка і діалектний словник села Бродина повіту Радівці (Румунія) / Матеріали до української діалектології (редагує Олекса Горбач). – Вип. 4. – Мюнхен : Monachii, 1977. – 102 с.
4. ЕСУМ – Етимологічний словник української мови : у 7-ми т. – К. : Наук. думка, 1982. – Т. 1. – 631 с.
5. Жел. – Желеховський Є., Недільський С. Малоруско-німецький словар : у 2-х т. [Фотопередрук з післясловом Олекси Горбача]. – Мюнхен : Monachii, 1982. – Т. I–II. – 1117 с.
6. КСЛГ – Пиртей П. Короткий словник лемківських говірок. – Івано-Франківськ : Сіверсія МВ, 2004. – 364 с.
7. МСГГ – Піпаш Ю., Галас Б. Матеріали до Словника гуцульських говірок (Косівська Поляна і Росішка Рахівського району Закарпатської області) / [укл. Ю. Піпаш, Б. Галас]. – Ужгород : Графіка, 2005. – 266 с.
8. НРГ – Шило Г. Ф. Наддністрянський регіональний словник / Гаврило Шило [відп. ред. Л. Полюга, Н. Хобзей]. – Львів ; Нью-Йорк : Інститут українознавства імені І. Крип'якевича НАН України, 2008. – 288 с. («Діалектологічна скриня»).
9. СБГ – Онишкевич М. Словник бойківських говірок / М. Й. Онишкевич. – К. : Наук. думка, 1984. – Ч. I. – 495 с.
10. СБГГ – Словник буковинських говірок / За заг. ред. Н. В. Гуйванюк. – Чернівці : Рута, 2005. – 688 с.
11. СГГ – Гуцульські говірки. Короткий словник / Відповідальний редактор Я. Закревська. – Львів, 1997. – 232 с.
12. СГГБ – Негрич М. Скарби гуцульського говору : Березові. – Львів : Інститут українознавства імені І. Крип'якевича НАН України, 2008. – 224 с. (Серія «Діалектологічна скриня»).
13. СГГР – Грицак М. Скарби гуцульського говору: Росішка. – Львів : Інститут українознавства імені І. Крип'якевича НАН України, 2008. – 318 с. (Серія «Діалектологічна скриня»).
14. СДУГО – Москаленко А. Словник діалектизмів українських говірок Одеської області. – Одеса : Вид-во Одеського державного педагогічного інституту імені К. Д. Ушинського, 1958. – 78 с.
15. СЗПГ – Аркушин Г. Словник західнополіських говірок : у 2-х т. / Григорій Аркушин. – Луцьк : Редакційно-видавничий відділ «Вежа» Волинського державного університету імені Лесі Українки, 2000. – Т. I. – 353 с.
16. СПГ – Лисенко П. Словник поліських говорів / П. С. Лисенко; [відп. ред. Т. К. Черторизька]. – К. : Наук. думка, 1974. – 261 с.
17. СУМ, XVI – I пол. XVII ст. – Словник української мови XVI – першої половини XVII ст. [гол. ред. Д. Гринчишин]. – Випуск 2. – Львів : Інститут українознавства імені І. Крип'якевича НАН України, 1996.
18. СУМ – Словник української мови : в 11-ти т. / За ред. І. К. Білодіда. – К. : Наук. думка, 1970. – Т. I. – 799 с.
19. ТСЖВЯ – Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка : в 4-х т. / В. И. Даль. – М. : Русский язык, 1978–1979. – Т. I. – 699 с.

20. ЭССЯ – Этимологический словарь славянских языков. Праславянский лексический фонд / В. И. Даль / Ред. О. Н. Трубачев, А. Ф. Журавлев. – М. : Наука, 1974. – Вып. 3. – 199 с.

21. SHJ – Jan Janów. Słownik huculski [text] / Opracował i przygotował do druku Janusz Rieger / Jan Janów. – Krakow : Wyd-wo naukowe DWN, 2001. – 302 s.

Стаття надійшла до редакції 15.11. 2011

доопрацьована 26. 11. 2011

прийнята до друку 10. 01. 2012

ACCENTUATION ONOMATOPOETICAL (ENTOMOLOGICAL) SUFFIXES VERBS FORMATIONS IN SOUTH-WEST TALK OF UKRAINIAN LANGUAGE.

Kostyantyn Ivanochko

*Drohobych State I. Franko Teacher Training University,
The Department of Ukrainian Language,
I. Franko Str., 24, 82100, Drohobych, Ukraine.
phone: (03244) 205 09*

The article analyzes the characteristics of the root accentuation onomatopoeical (entomological) suffix verbal derivatives in south-western dialects of Ukrainian language from semantic, phonetic, grammatical and derivational their correlation compared with similar processes in other dialects of Ukrainian and Slavic languages.

Key words: accentuation, correlation, dialects, ants group of languages, slovenian group of languages, slavic languages.

АКЦЕНТУАЦІЯ ОНОМАТОПОЕТИЧЕСКИХ (ЭНТОМОЛОГИЧЕСКИХ) СУФФИКСАЛЬНЫХ ГЛАГОЛЬНЫХ ОБРАЗОВАНИЙ В ЮГО-ЗАПАДНЫХ ГОВОРАХ УКРАИНСКОГО ЯЗЫКА.

Константин Иваночко

*Дрогобычский государственный педагогический университет имени Ивана Франко,
кафедра украинского языка,
ул. Т. Шевченко, 34, 82100, Дрогобыч, Украина,
тел.: (03244) 222 83*

В статье проанализированы особенности акцентуации ономотопозитических (этномологических) суффиксальных глагольных образований в юго-западных говорах украинского языка в связи с семантической, фонетической, деривационно-грамматической их соотносительностью по сравнению с аналогическими процессами в других говорах украинского языка и славянских языках.

Ключевые слова: акцентуация, соотношенность, говоры, антская группа языков, словенская группа языков, славянские языки.